

RUS TILI TARIXI

Nodirova Xursanoy Ibragimovna

Toshkent davlat stomatologiya instituti akademik litseyi Rustili va adabietini fani oqituvchisi.

Rus tili- Sharqiy slavyan tillaridan biri, dunyodagi eng katta tillardan biri, rus xalqining milliy tili. Bu slavyan tillarining eng keng tarqalgani va geografik jihatdan ham, ona tilida so'zlashuvchilar soni bo'yicha ham Evropada eng keng tarqalgan tildir (garchi rus tili hududining muhim va geografik jihatdan katta qismi Osiyoda joylashgan bo'lsa ham). Rus tili fani lingvistik russhunoslik yoki qisqasi, oddiygina russhunoslik deb ataladi.

« Rus tilining kelib chiqishi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Taxminan miloddan avvalgi 2000-1000 ming yillar. e. turdosh shevalar guruhidan Hind-yevropa oilasi tillarda proto-slavyan tili ajralib turadi (keyingi bosqichda - taxminan I-VII asrlarda - proto-slavyan deb ataladi). Proto-slavyanlar va ularning avlodlari, proto-slavyanlar qayerda yashaganligi bahsli savol. Ehtimol, 1-asrning ikkinchi yarmida proto-slavyan qabilalari. Miloddan avvalgi e. va N boshida. e. Ular sharqda Dneprning o'rta oqimidan g'arbda Vistulaning yuqori oqimigacha bo'lgan yerlarni, shimolda Pripyat janubida, janubda o'rmon-dasht rayonlarini egallagan. Protoslavyanlar hududi keskin kengaydi. VI-VII asrlarda. Slavlar Adriatikadan janubi-g'arbgacha bo'lgan yerlarni egallagan. shimoli-sharqda Dnepr va Ilmen ko'li boshiga. Protoslavyan etno-lingvistik birligi buzildi. Bir-biriga yaqin bo'lgan uchta guruh shakllandi: sharqiy (qadimgi rus millati), g'arbiy (ular asosida polyaklar, cheklar, slovaklar, lusatiyaliklar, pomeraniyalik slavyanlar tashkil topgan) va janubiy (uning vakillari bolgarlar, serb-xorvatlar, slovenlar, makedoniyaliklar). .

Sharqiy slavyan (eski rus) tili 7—14-asrlarda mavjud bo'lgan. X asrda. uning asosida yozuv paydo bo'ladi (kirill alifbosi, kirill alifbosiga qarang), u yuqori gullashga erishdi (Ostromir Xushxabari, XI asr; Kiev mitropoliti Hilarionning "Qonun va inoyat haqidagi so'zi", XI asr; "O'tgan yillar haqidagi ertak" ", XII asr boshlari. ; "Igorning yurishi haqidagi ertak", XII asr; Russkaya pravda, XI-XII asrlar). Kiev Rusida (IX - XII asr boshlari) qadimgi rus tili ba'zi Boltiqbo'yi, Fin-Ugr, turkiy va qisman Eron qabilalari va millatlari uchun aloqa vositasiga aylandi. XIV-XVI asrlarda. adabiy tilning janubi-g'arbiy xilma-xilligi Sharqiy slavyanlar davlat tili edi va Pravoslav cherkovi Litva Buyuk Gertsogligida va Moldaviya Knyazligida. Dialektlarning parchalanishiga hissa qo'shgan feodal tarqoqlik, mo'g'ul-tatar bo'yinturug'i (XIII-XV asrlar), Polsha-Litva istilolari XIII-XIV asrlarga olib

keldi

. qadimgi rus xalqining qulashiga. Qadimgi rus tilining birligi ham asta-sekin parchalanib ketdi. O'zlarining slavyan o'ziga xosligi uchun kurashgan uchta yangi etno-lingvistik birlashmalarning markazi shakllandi: shimoliy-sharqiy (buyuk ruslar), janubiy (ukrainlar) va g'arbiy (belaruslar). XIV-XV asrlarda. Ushbu uyushmalar asosida bir-biriga yaqin, ammo mustaqil Sharqiy slavyan tillari shakllanadi: rus, ukrain va belarus.

Moskva Rusi davridagi rus tili (XIV-XVII asrlar) mavjud edi murakkab tarix. Dialekt xususiyatlari rivojlanishda davom etdi. Ikkita asosiy dialekt zonalari shakllandi - Shimoliy Buyuk Rus (Pskov-Tver-Moskva chizig'idan taxminan shimolda, Nijniy Novgoroddan janubda) va Janubiy Buyuk Rus (shu chiziqdan janubda Belorus va Ukraina viloyatlarigacha) dialektlari, ular boshqa dialekt bo'linmalari bilan bir-biriga yopishgan. O'rta rus dialektlari paydo bo'ldi, ular orasida Moskva lahjasi etakchi rol o'ynay boshladi. Dastlab u aralash edi, keyin u uyg'un tizimga aylandi.

Yozma til rang-barangligicha qolmoqda. Din va ilmiy bilim asoslariga asosan rus tilining sezilarli ta'sirini boshdan kechirgan, mashhur so'zlashuv elementidan uzilgan qadimgi bolgar tilidagi slavyan kitobi xizmat qilgan. Davlatchilik tili (ishbilarmonlik tili deb ataladigan) rus xalq nutqiga asoslangan edi, lekin hamma narsada u bilan mos kelmadi. Rivojlandi nutq shtamlari, ko'pincha sof kitobiy elementlarni o'z ichiga oladi; uning sintaksisi og'zaki tildan farqli o'laroq, ancha tartibli, noqulay edi murakkab jumlar; dialekt xususiyatlarining unga kirib borishi standart umumrossiya me'yorlari tomonidan asosan to'xtatildi. Til vositalari jihatidan xilma-xil yozilgan fantastika. Qadim zamonlardan beri muhim rol o'ynagan so'zlashuv tili XVI-XVII asrlargacha xizmat qilgan folklor. aholining barcha qatlamlari. Buni qadimgi rus yozuvida aks ettiradi (Belogorod jeli haqidagi ertaklar, Olga qasosi haqidagi ertaklar, "O'tgan yillar haqidagi ertak" dagi folklor motivlari, "Igorning yurishi haqidagi ertak" dagi folklor motivlari, Daniil Zatochnikning ibodatidagi yorqin frazeologiya va boshqalar), shuningdek, zamonaviy doston, ertak, qo'shiq va og'zaki xalq amaliy san'atining boshqa turlarining arxaik qatlamlari. 17-asrdan beri folklor asarlarining birinchi yozuvlari va folklorning kitob taqidlari boshlanadi, masalan, 1619-1620 yillarda ingliz Richard Jeyms uchun yozilgan qo'shiqlar, Kvashnin-Samarinning lirik qo'shiqlari, "Baxtsizlik tog'idagi ertak" va boshqalar. Til vaziyatining murakkabligi yagona va barqaror normalarni ishlab chiqishga yo'l qo'ymaslik. Yagona rus adabiy tili yo'q edi.

17-asrda milliy rishtalar paydo bo'ladi, rus millatining poydevori qo'yiladi. 1708 yilda fuqarolik va cherkov slavyan alifbolari ajratildi. XVIII va XIX asr boshlarida. dunyoviy yozuv keng tarqaldi, cherkov adabiyoti asta-sekin ikkinchi o'ringa

tashl

andi va nihoyat diniy urf-odatlarining ko'p qismiga aylandi va uning tili o'ziga xos cherkov jargoniga aylandi. Ilmiy-texnikaviy, harbiy, dengizchilik, ma'muriy va boshqa terminologiya jadal rivojlandi, bu rus tiliga G'arbiy Evropa tillaridan so'z va iboralarning katta oqimini keltirib chiqardi. Ayniqsa, XVIII asrning ikkinchi yarmidan katta ta'sir ko'rsatdi. Fransuz tili ruscha lug'at va frazeologiyani bera boshladi. Geterogen lingvistik elementlarning to'qnashuvi va umumiy adabiy tilga bo'lgan ehtiyoj yagona milliy til me'yorlarini yaratish muammosini qo'ydi. Bu normalarning shakllanishi turli oqimlarning keskin kurashida kechdi. Jamiyatning demokratik fikrdagi qatlamlari adabiy tilni xalq nutqiga yaqinlashtirishga intildi, reaksion ruhoniylar oddiy xalq uchun tushunarsiz bo'lgan arxaik "sloven" tilining sofligini saqlashga harakat qildilar. Shu bilan birga, jamiyatning yuqori qatlamlarida xorijiy so'zlarga haddan tashqari ishtiyoq boshlandi, bu rus tilini yopish bilan tahdid qildi. M.V.ning til nazariyasi va amaliyoti. Lomonosov, rus tilining birinchi batafsil grammatikasining muallifi, u turli nutq vositalarini maqsadiga qarab taqsimlashni taklif qilgan. adabiy asarlar yuqori, o'rta va past "tinchlanish" ga. Lomonosov, V.K. Trediakovskiy, D.I. Fonvizin, G.R. Derjavin, A.N. Radishchev, N.M. Karamzin va boshqa rus yozuvchilari A.S.ning buyuk islohotiga yo'l ochdilar. Pushkin. Pushkinning ijodiy dahosi sintezlangan yagona tizim turli nutq elementlari: rus xalqi, cherkov slavyan va g'arbiy Evropa va rus xalq tili, ayniqsa uning Moskva xilma-xilligi tsement asosiga aylandi. Zamonaviy rus adabiy tili Pushkindan boshlanadi, boy va rang-barang til uslublari (badiiy, publitsistik, ilmiy va boshqalar) bir-biri bilan chambarchas bog'liq, umumiy rus tilining fonetik, grammatik va leksik me'yorlari aniqlangan, ular adabiy tilni biladigan barcha uchun majburiydir. til, leksik tizim. Rus adabiy tilining rivojlanishi va shakllanishida 19—20-asr rus yozuvchilari muhim rol o'ynadi. (A.S.Griboedov, M.Yu.Lermontov, N.V.Gogol, I.S.Turgenev, F.M.Dostoyevskiy, L.N.Tolstoy, M.Gorkiy, A.P.Chexov va boshqalar). XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab. adabiy tilning rivojlanishi va uning funksional uslublari – ilmiy, publitsistik va boshqalar shakllanishiga jamoat arboblari, fan va madaniyat namoyandalari ta'sir qila boshlaydi.

Zamonaviy rus adabiy tilining neytral (stilistik rangsiz) vositalari uning asosini tashkil qiladi. Qolgan shakllar, so'zlar va ma'nolar stilistik rangga ega bo'lib, tilga har xil ekspressivlik soylarini beradi. Adabiy tilning yozma xilma-xilligida engillik, ba'zi qisqargan nutq funktsiyalarini bajaradigan va kundalik nutqda neytral bo'lgan so'zlashuv elementlari eng keng tarqalgan. Biroq, so'zlashuv nutqi komponent adabiy til maxsus til tizimi emas.

Adabiy tilning stilistik rang-barangligining umumiy vositasi xalq tilidir. U ham tilni

ng so'zlashuv vositalari kabi ikkilikdir: adabiy tilning organik qismi bo'lgan holda, ayni paytda undan tashqarida ham mavjud. Tarixiy jihatdan xalq tili adabiy tilning og'zaki xilma-xilligi me'yorlari hali shakllanmagan bir davrda kitobiy tilga qarshi chiqqan shahar aholisining eski so'zlashuv va kundalik nutqiga borib taqaladi. Eski so'zlashuv va kundalik nutqni aholining o'qimishli qismi adabiy tilining og'zaki xilma-xilligiga va xalq tiliga bo'linishi taxminan 18-asr o'rtalarida boshlangan. Kelajakda xalq tili asosan savodsiz va yarim savodli fuqarolarning muloqot vositasiga aylanadi va adabiy til ichida uning ayrim xususiyatlari yorqin stilistik rang berish vositasi sifatida ishlatiladi.

Rus tilida shevalar alohida o'rin tutadi. Umumjahon ta'lim sharoitida ular tezda yo'q bo'lib ketadi, ularning o'rnini adabiy til egallaydi. Uning arxaik qismida zamonaviy lahjalar ikkita katta dialektni tashkil qiladi: Shimoliy Buyuk Rus (Okanye) va Janubiy Buyuk Rus (Akanye) oraliq o'tish o'rta O'rta Buyuk Rus dialekti bilan. Kichikroq birliklar mavjud, ular lahjalar (yaqin dialektlar guruhlari) deb ataladi, masalan, Novgorod, Vladimir-Rostov, Ryazan. Ushbu bo'linish o'zboshimchalik bilan amalga oshiriladi, chunki individual dialekt xususiyatlarini taqsimlash chegaralari odatda mos kelmaydi. Dialekt belgilarining chegaralari turli yo'nalishlarda rus hududlarini kesib o'tadi yoki bu xususiyatlar faqat uning bir qismida taqsimlanadi. Yozuv paydo bo'lgunga qadar shevalar til mavjudligining universal shakli edi. Adabiy tillarning paydo bo'lishi bilan ular o'zgarib, o'z kuchini saqlab qoldi; aholining katta qismining nutqi dialektal edi. Madaniyatning rivojlanishi, milliy rus tilining paydo bo'lishi bilan lahjalar asosan qishloq aholisining nutqiga aylandi. Zamonaviy rus dialektlari o'ziga xos yarim dialektlarga aylanib bormoqda, ularda mahalliy xususiyatlar adabiy til normalari bilan uyg'unlashadi. Dialektlar adabiy tilga doimo ta'sir ko'rsatgan. Dialektizmlardan yozuvchilar hozirgacha stilistik maqsadlarda foydalanadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Домуладжанов, И. Х., Махмудов, С. Ю., Домуладжанова, Ш. И., & Полвонов, Х. М. (2020). Нормативы предельно допустимых выбросов вредных веществ в атмосферу от Кувасайского подсобного предприятия железобетонных изделий. *Universum: технические науки*, (4-1 (73)), 18-25.
2. Полвонов, Х. М., Хамдамова, Ш. Ш., Давлятова, З. М., & Ибрагимова, Г. О. К. (2019). Физико-химическое обоснование процесса получения хлорат-кальциевого дефолианта с использованием отходов содового производства. *Universum: технические науки*, (11-3 (68)), 14-26.
3. Полвонов, Х. М., Хамдамова, Ш. Ш., Давлятова, З. М., & Ибрагимова, Г. О. К. (2019). Физико-химическое обоснование процесса получения хлорат-кальциевого дефолианта с использованием отходов содового производства. *Universum: технические науки*, (11-3 (68)), 14-26.
4. Polvonov, X. (2011). Isothermal solubility diagram of the 2Na^+ , Mg^{2+} | 2Cl^- , 2ClO_3^- - H_2O quaternary system at 20 and 100° C. *Scienceweb academic papers collection*.
5. Polvonov, K. M. (2020). Technological calculations for calcium chlorate defoliant. *Экономика и социум*, (12-1), 224-230.
6. Жумабоев, А. Г., Базаров, А. А., & Полвонов, Х. М. (2020). Катализатор риформинг курилмаларидан агфу-этан блоки курилмасига “курук газ” узатишда газ таркибидаги суюқ углеводородларни ажратиб олиш схемасини тадбиқ этиш. *Science and Education*, 1(3), 212-216.
7. Melibaevnaa, B. K., & Toshtemirovna, M. K. (2023). PNEUMONIA IN NEWBORN BABIES ON VENTILATORS. *World Bulletin of Social Sciences*, 19, 16-17.
8. Mahmudova, H. T. (2022). FEATURES OF PROVIDING HIGHLY SPECIALIZED MEDICAL CARE TO PREGNANT WOMEN WITH COVID-19 IN OBSTETRIC PRACTICE. *Scientific Impulse*, 1(5), 1329-1332.
9. Mahmudova, H. T. (2022). BEMORLARNI PARVARISH QILISHNING AHLOQIY ME'YORLARI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 218-221.
10. Maxmudova, X. T. (2022). TIBBIYOT OLIYGOHLARIDA TIBBIY FANLARNI O'QITISHNING INTERFAOL USULLARINI QO'LLASHNING SAMARADORLIGI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(12), 826-830.
11. Isaqov, X., Mamatqulova, S., & Obidova, B. (2022). CHEMICAL COMPOSITION AND MEDICINAL

PERTIES IN THE PAPAYA (CARICA PAPAYA L.) PLANT. Science and Innovation, 1(8), 867-872.

12. Isaqov, X., Mamatqulova, S., & Obidova, B. (2022). MACRO AND MICROELEMENT COMPOSITION AND MEDICINAL PROPERTIES IN THE GUAVA (PSIDIUM GUAJAVA L.) PLANT. Science and Innovation, 1(8), 873-877.

13. Абдусаматовна, М. С. (2022). BRASSICA RAPA L. ОИЛАСИГА МАНСУБ ТУРП ИЛДИЗМЕВАСИНИНГ ТАРКИБИДАГИ ОРГАНИК МОДДЛАР ТАВСИФИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(12), 321-324.

14. Abdusamatovna, M. S., & Maqsudovna, X. S. (2022). SHOLG'OM O'SIMLIGI TARKIBIDAGI MODDALARNI KIMYOVIY TARKIBINI TAHLIL QILISH. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(12), 310-314.

15. Xayotillo, I., & Abdusamatovna, M. S. (2022). ANJIR DARAXTINING BIOLOGIK XUSUSIYATLARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(12), 141-143.

16. Isaqov, X., Mamatqulova, S., & Obidova, B. (2022). GYABA (PSIDIUM GUAJAVA L.) O' SIMLIGINING MAKRO VA MIKROELEMENT TARKIBI HAMDA DORIVORLIK XUSUSIYATLARI. Science and innovation, 1(D8), 873-877.